

GRAMSCI VE AYDINLAR

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş

AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Gramsci'nin aydınlar konusundaki kuramsal çözümlemesi, toplumsal ilişkiler bütünlüğünün değişik görünümünü araştırmayı amaçlayan daha geniş kapsamlı bir inceleme bağlamında yer alır. Hegemonya süreçleri, yapı-üstyapı ilişkileri, tarihsel blok, "modern prens" (siyasal parti), etik-politik liderlik, siyasal strateji vb. başlıklarla ilgili değerlendirmeler, aynı zamanda aydınlar konusundaki tartışmanın dolayım bağıntılarını oluşturur. Gramsci kuşkusuz kuramsal modelini geliştirirken, salt kuramın kendi içindeki gerilimlerini dikkate alan teorist bir konumda bulunmayı tercih etmemiştir. *Hapishane Defterleri*'nde bir araya getirilen notlarına başlarken amacının, İtalyan aydınlarının tarihsel gelişimiyle ilgili somut bir çözümleme yapmak olduğunu biliyoruz.¹ Kısaca belirtmek gerekirse, Gramsci'nin aydın çözümlemesinin birbiriyle ilişkili üç temel hedefi olduğu saptanabilir. Birincisi, aydınlarla ilgili tartışmanın bir inceleme dolayımı olarak işlevselleştirilmesiyle birlikte, İtalyan tarihinde aydınların oynadığı rolü İtalyan toplumsal formasyonunun ya da tarihsel blokunun somut görünümü bağlamında belirginleştirmektir. İkincisi, genel kuramsal modelin kurulması bakımından önemli bir başlık oluşturan, sınıflar arasındaki hegemonik üstünlük ilişkilerinin tarihsel blok içerisindeki kuruluş sürecini soyutlama düzeyinde incelemektir. Üçüncüsü, yine daha genel bir soyutlama düzeyinde incelenmeyi gerektiren yapı-üstyapı ilişkileri bakımından aydınların işgal ettikleri konumu ve yerine getirdikleri işlevleri açıklığa kavuşturmadır (ayrıca bkz. Sassoon, 1987: 134).

¹ Tatiana Schucht'a yazdığı bir mektupta, çalışma konularıyla ilgili olarak verdiği bilgilerden, Gramsci'nin Amerikanizm-Fordizm, tarih kuramı ve tarihyazımı alanlarının yanı sıra, 19. yüzyıl İtalyan tarihini özellikle aydın kategorilerinin oluşum ve gelişimini dikkate alarak incelemeyi tasarladığını öğreniyoruz (1994: 257).

Gramsci'nin aydın kuramında gerçekleştirdiği yenilik, Platon-Hegel çizgisinde karakteristik görünümünü bulan geleneksel aydın tasarımıyla uzaklaşarak bilimsel bir kuramın öncüllerinin geliştirilmesine yönelik bir perspektifin oluşturulmasıdır. Popüler ideolojide somut karşılığını yaratabilmiş olan geleneksel tasarımın aydını, zihinsel etkinliği kategorik varoluşunun temel koşulu durumuna getirir. Kültürel-düşünsel uğrak, üstyapısal kerte de aydının kendini konumlandığı ayrıcalıklı toplumsal mekândır. Bu durumda, yapısal kerte de ki üretim sürecinin değişik uğrakları ve alanları, entelektüel etkinliğin özsel çekirdeğine kıyasla daha alt düzeyde yer aldığı gerekçesiyle aydınlarla ilgili kuramsal çözümlemenin dışında tutulur. Aydınlar, yapısal ilişkiler bütünlüğünden uzaklaştırılarak "sıradan" insanların olağan varoluş tarzlarının uzanamayacağı bir aşkınlık statüsüne yerleştirilir. Emek türleri arasında ayrıcalıklı konumlar yaratmak üzere, zihinsel emek kassal-sinirsel emeğe kıyasla daha değerli bulunur. Aydınlar, ayrıcalıklı bir emek türünün taşıyıcıları olarak, elitist bir bakış açısının meşruluğunu sorgulamayacağı bir toplumsal özne olarak düşünüldüğünde, entelektüel etkinliğin toplumsal ilişkiler bütünlüğünde yerine getirdiği işlevle ilgili değişik karmaşıklık düzeylerindeki gizemleştirme uygulamaları için uygun koşullar hazırlanmış olur. İdealist felsefe geleneğinin de katkıda bulunduğu bu tasarımda, tipik aydın imgesi eğitilmiş ve sınıfsal açıdan özerk (kimi versiyonlarında bağımsız) bir toplumsal kategorinin üyelerini çağırır. Örneğin, Karl Mannheim'ın "toplumsal olarak bağlantısız entelijensiya"sı içerisinde yer alan bireyleri birleştiren temel niteliklerin eğitim ve sınıfsal özerklik olması bu nedenle oldukça anlamlıdır.

Gramsci'nin aydınlar konusundaki çözümlemesi, başlangıç öncülleri bağlamında, bu geleneksel tasarımdan köktenci bir kopuş için gerekli olan kuramsal araçları sağlaması nedeniyle önemli bir katkı sağlar. Bu öncüllerden biri, geleneksel aydın imgesinin, aydınların kendilerini tarihsel bir kesintisizlik hareketi içerisinde sınıf savaşımından uzakta yer alan bir kategori olarak düşünmelerine dayandığına işaret eder. Sınıfsal çatışmanın dışında ya da üstünde sunulan bir toplumsal konum, salt entelektüel etkinlikle sınırlı bir zihniyet biçimi olsaydı, aydın imgesinin gerçeklikte hangi ilişkilere karşılık geldiği o kadar önemli sayılmayabilirdi. Ne var ki, Gramsci'nin işaret ettiği gibi, bu tasarım aslında siyasal egemenlik ilişkilerinin devletle ilgili bölümlerini de kaçınılmaz olarak içermesi nedeniyle mutlaka çözümlenmelidir. Üretim sürecindeki sınıfsal eşitsizliklerin bir türevi olması nedeniyle, devlet (Platoncu modellerde açığa çıktığı gibi) bu yaklaşımın yeniden üretiminde önemli bir öge olarak rol oynar. Siyasal-kültürel düzeydeki ayrıcalıklı konumları, geleneksel tasarımın aydınlarını devletin yönetici kadrolarını oluşturan özel bir toplumsal kategoriye yerleştirir. Devlet-aydın ilişkileriyle ilgili bu çok önemli değerlendirmenin mantıksal uzanımı, yukarıda değinilen gizemleştirme işleminin aynı zamanda devlet için de geçerli olması gerektiği düşüncesini içerir: Sınıfsal açıdan özerk aydınların konumunu gizemleştiren

tasarım, aynı işlevini devlete ilişkin bütün alanlarda yerine getirecektir. Sonuçta, sınıfsal bağlantısızlığını (ya da, özerkliğini) ilan eden aydınlara sınıfsal çelişkilerin üzerinde yer alan bir devlet imgesi karşılık gelir. Ekonomik düzeydeki temel bir sınıfla bağlantısını yadsıyan aydın, devleti de mutlak ve sınıflardan bağımsız bir kategori olarak sunacaktır (Gramsci, 1971: 117).

Aslında, Gramsci'nin geleneksel aydın tasarımına yönelik değerlendirmesinin arkaplanında, dünya-tarihsel ölçekte emperyalist aşamaya giren kapitalist üretim tarzının genel gelişim dinamiklerini etkileyen derin krize yönelik bir saptama yatar. Gramsci'nin kişisel deneyimiyle tanıklık ettiği yeni tarihsel dönemde, devletin toplumsal-ekonomik alanlardaki varlığını görülmedik ölçüde genişletmesi sonucunda aydınlara mutlak özerklik iddiaları sorgulanmaya başlamıştır. Gerçekten de, devletin düzenleyici işlevlerindeki muazzam artışla birlikte, özellikle bilimsel etkinlikler üretim sürecindeki yeni gereksinmelere koşut olarak sermayenin genel çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Üretim sürecindeki değişimler, bilimsel-kültürel alanlarda önceki tarihsel dönemlere kıyasla daha fazla uzmanlık gerektiren işbölümü zorunluluklarına göre biçimlenmiştir. Gramsci, bu sürecin aydınlara toplumsal konumlarında ortaya çıkardığı yeniliği “mutlak” aydından “uzman” aydına doğru gerçekleşen bir dönüşüm sürecinin terimleriyle açıklamayı tercih eder (1971: 117; ayrıca bkz. Vacca, 1982: 39).

Gramsci'nin işaret ettiği dönüşüm, entelektüelin kimliğini düşünsel-kültürel düzlemdeki özgül zihinsel etkinliklerle tanımlayan geleneksel yaklaşımın örtük bir biçimde içerdiği insan betimlemesini tartışmaya açar. Başka insani etkinliklerdeki zihinsel süreçlerin aydın tartışmasının dışında tutulması, indirgeyici bir sorunsalın sergileyebileceği türden, zihinsel etkinliği aydın tanımının mutlak belirleyici ögesi olarak kurgulayan mekanik değerlendirmeleri gündeme getirir. Gramsci'nin tanım sorunuyla ilgili olarak kuramsal alanda ortaya attığı yeni yaklaşım, aydınlara başka toplumsal kategorilerden ayırt etmekte kullanılacak olan kıstasların entelektüel etkinliğin içsel doğasında aranmaması gerektiği öncülüne dayanır. İçsel doğaya belirleyici bir konum tanınması durumunda, aydınlara bağlantıları güçlü bir açıklayıcılık düzeyinde ele alınması gereken yapısal ilişkiler bütünlüğü, üstyapısal oluşumlar karşısında en iyi olasılıkla ikincilleştirilir. Yöntemsel bakımdan önemli bir yanılığa dayanan bu yaklaşım, fiziksel emeğin öne çıktığı herhangi bir insani etkinlik biçiminde bile, asgari düzeyde yaratıcı bir entelektüel boyutun söz konusu olduğunu kavramaz. Gramsci, toplumsal rolleri bakımından karşıt konumlarda yer alan kapitalist ile işçiyi entelektüel etkinlikle ilgili bu saptama doğrultusunda değerlendirirken, bunları birbirinden ayıran niteliğin kullanılan zihinsel emeğin oranı olmadığını belirtir. İşçiyi aydından ayırt eden temel kıstas, ikincisini niteleyen entelektüel etkinliğin dışarıda tutulduğu kassal-sinirsel emek türü değil, işçinin

toplumsal üretim süreci içerisindeki konumu ve işlevidir. Aynı şekilde, yerine getirdiği işlevi amaçları doğrultusunda yeniden üretebilmesi için belirli bir entelektüel donanıma sahip olması gereken kapitalist de üretim ilişkilerindeki konum ve işlevine göre ayrı bir kategori içinde yer alır. Bütün insani etkinlikler zihinsel süreçlerle dolaylanarak somut karşılıklarını yaratıyorsa, bu durumda, salt düşünsel etkinlik (başka bir deyişle, kafa emeği) ölçüt alındığında herkes aydın olarak nitelenmelidir. Gramsci, geleneksel yaklaşımlardan köktenci bir biçimde ayrılmak üzere, “bütün insanların aydın olduğu” savını ileri sürerek aydın tanımlamasında muazzam bir genişletme işlemi gerçekleştirir: Mesleki bir zorunluluk olmamasına karşın, dünya görüşleri arasındaki savaşımın gerçekleştiği alanlarda belirli bir bakış açısını (ya da, ideolojiyi) destekleyerek gelişimine katkıda bulunan, yeni düşünce tarzlarının ortaya çıkmasında rol oynayan herkes aydın kavramı içerisinde sokulabilir (1971: 8-9).²

Gramsci, bütün insanların aydın olarak kabul edilebileceğini öngören yaklaşımını önemli bir noktaya göndermede bulunarak ayrıntılandırır. Aydın kategorisini oluştururken yapısal ilişkiler düzeyindeki nesnel konuma bağlı bir işlevsel değerlendirme ölçütünün kullanılması gerektiğini ileri sürer. Bu kategori söz konusu olduğunda, aydın teriminin geleneksel kullanım biçiminin ima ettiği kesimlerin değil, daha geniş bir çözümlenmenin nesnesini oluşturacak olan ve üretim, kültür ya da siyasal yönetim alanlarında, en geniş anlamıyla “örgütsel bir işlev” gören bütün bir toplumsal katmanın anlaşılması gerektiğini vurgular (1971: 97). Dolayısıyla, aydın imgesinin klasik örnekleri arasında sayılan düşünürler, edebiyatçılar, sanatçılar vb. entelektüel aktörlerin yanı sıra ideolojik bir yeniden üretim sürecinde örgütleyici olarak çalışan diğer özneler de yer açılmalıdır.

Kavramsal genişletme işlemi bağlamında, Gramsci'nin kuramsal çözümlemesinin aydını sınıfsal bağlantısızlık ölçütüyle betimleyen geleneksel yaklaşımlardan ayrılmasını sağlayan bir nokta da, aydınların sınıfsal konumlarıyla ilgilidir. Gramsci'nin bu konudaki değerlendirmesinin nasıl bir seyir izleyeceği, daha tartışmanın hemen başında ortaya attığı kritik önemdeki sorudan anlaşılır: “Aydınlar özerk ve bağımsız bir toplumsal grup mudur, yoksa her toplumsal grubun kendine özgü uzmanlaşmış aydınlar kategorisi mi vardır?” (1971: 5). Gramsci'nin hapisane koşulları nedeniyle kimi zaman enigmatik bir üslupla oluşturduğunu bildiğimiz terminolojisinde “toplumsal grup” kavramının “toplumsal sınıf” olarak okunması gerektiğini bir başlangıç varsayımı olarak kabul edersek, bu sorunun ve izleyen yanıtının tam da aydınlarla sınıflar arasındaki ilişkilere dair çok önemli bir kuramsal tartışmanın hareket noktasını oluşturduğunu görürüz. Gramsci, sorduğu soruyu yanıtlarken

² Gramsci'nin, “pratik etkinlikte buldukları ve pratik etkinliklerinde (ya da, yol gösterici hareket çizgilerinde) örtük olarak bir dünya görüşü ya da felsefe içerildiği sürece” insanların büyük bir bölümünün “filozof” olarak değerlendirilebileceği düşüncesini (1971: 344) kendi yaklaşımına yakın bulduğu varsayılabilir.

geleneksel tasarımın sınıfsal tanımını yadsıyarak, aydınların ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmadığı görüşünü net bir biçimde ileri sürer.³ Yapısal düzeydeki üretim süreci ve ilişkileri bağlamında işgal ettiği özgül konuma göre ortaya çıkan her toplumsal sınıfın “kendisiyle birlikte, organik olarak, yalnızca ekonomik değil ama aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanlarda da kendisine türdeşlik ve kendi işlevine ilişkin bir bilinç veren bir ya da daha fazla aydın katmanı yarattığını” belirtir. Üretim tarzındaki dönüşümlere bağlı olarak kapitalist gelişim sürecinin ortaya çıkardığı temel bir sınıf olan burjuvazi, gereksinmelerine çözüm bulmak amacıyla yapısal kerte de olduğu kadar üstyapının bütün alanlarında da kendine uygun aydın kategorilerini yaratmıştır: “sanayi teknisyeni, ekonomi politik uzmanı, yeni bir hukukun, yeni bir kültürün, vb. örgütleyicileri” (1971: 5). Görüldüğü gibi, değişik aydın kategorilerinin oluşumu ile yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkışı arasında diyalektik bir ilişki vardır. Yukarıdaki değerlendirmenin kuramsal açıdan dikkat çekici bir yönü de, bu aydın kategorilerinin, kendilerini organik olarak ve kendisiyle birlikte oluşturan sınıf üzerinde karşılıklı bir etki yaratarak, söz konusu sınıfa bilinç ve türdeşlik kazandırmasına ilişkin saptamadır. Aydın kategorileri sınıfın somut gereksinmelerine karşılık vermek amacıyla mekanik bir biçimde oluşturulmuş, bütünüyle bağımlı, âdeta epifenomenal bir araçsal kitle değildir.

I. Organik Aydınlar

Gramsci'nin organik ve geleneksel aydın kategorileri arasında yaptığı ayırım, bir yandan yapıyla üstyapının organik birliğinin oluşturduğu tarihsel blokun, öbür yandan üstyapısal düzeyde sivil toplumla politik toplumun eklemlenme süreç ve tarzlarını ilgilendirir.⁴ Her iki başlıkla ilgili olarak Gramsci'nin geliştirdiği kuramsal yaklaşımda, aydınların eklemlenme sürecinde yerine getirdikleri örgütleyicilik işlevi önemli bir tartışma başlığıdır. Bu yaklaşımda, organik aydınlar kategorisinin kuramsal olarak oluşturulması, belirli bir tarihsel blok bağlamında ortaya çıkan üretim biçiminin öngördüğü egemen sınıfla kurulan ilişki üzerinden gerçekleştirilir. Organik aydınlar, üretim tarzındaki tarihsel dönüşüme bağlı olarak ortaya çıkan sınıf oluşumlarının özgül gereksinmelere karşılık vermek amacıyla kendileriyle kronolojik olarak aynı zaman diliminde ortaya çıkardıkları aydınlardır. Bu aydınlar, “yeni sınıfın öne çıkardığı yeni toplumsal tipin ilkel etkinliğinin kimi kısmi görünümlerinin ‘uzmanlaşmaları’dır” (1971: 6) ve yapısal düzeyde yerine getirdikleri uzmanlık

³ Erik Olin Wright (1979: 194-96), Gramsci'nin yaklaşımında, aydınların ayrı bir sınıf oluşturmayıp değişik sınıflara ait olduklarını saptarken bütünüyle haklıdır.

⁴ Gramsci'nin aydın çözümlemesini daha genel “tarihsel blok” kavramı bağlamında inceleyen bir çalışma için bkz. Portelli (1982: 97-124).

işlevlerinin ötesine geçecek bir toplumsal konumda yer alırlar.

Her ne kadar sanayi teknisyeni, üretim süreci içerisindeki konumuna bağlı olarak önemli bir işlevi kapitalizmin gelişmesi bakımından yerine getirirse de, toplumsal yapının karmaşık bütünlüğü başka aydın türlerinin de etkinlik göstermesini gerektirir. Sınıfsal varoluşun ekonomik-korporatif biçimlerini hegemonik uğrağın zorunlu kıldığı egemenlik örüntüsüyle daha gelişkin bir düzeye yükseltmek için yeni aydın kategorileri de devreye girer. Bağımlı sınıflar üzerindeki hegemonik üstünlük, yapısal kerte de sınıfların üretim sürecindeki prestijli konumlarına bağlı olmakla birlikte, hem ideolojik-kültürel hem de politik-militer süreçlerin yeniden yapılandırılmasının özgül biçimlerine göre somut görünüm kazanır. Organik aydınlar, bu bakış açısından, bağlı oldukları sınıfın gelişme dinamiklerine uygun koşulları oluşturmak amacıyla ortaya çıkan ve üretim sürecinin değişik alanlarından devlet aygıtına ya da kültürel-entelektüel alanlara kadar geniş bir toplumsal uzamda etkinlik gösteren bir kategori oluştururlar.

Organik aydın teriminin ekonomik düzeydeki işlevleri de içerecek ölçüde geniş tutulmasına işaret eden saptama, bir noktada, toplumsal ilişkiler bütünlüğünün genel örüntüsü dikkate alınmaksızın mekanik bir tarzda yorumlanmamalıdır. Gramsci, aydınlarla üretim süreci ve sınıflar arasındaki ilişkilerin karmaşık doğasının ayrımında olduğunu kanıtlayacak bir biçimde, kendi çözümlemesini dolayımın ölçütüyle zenginleştirir: Aydınların üretim alanı ve sınıflarla ilişkisinin dolaysız olmadığını vurgular. Mekanik ve indirgemeci bir yaklaşım, bu ilişkiyi ideolojik-politik (dolayısıyla, hegemonik) bağıntı biçimlerini önemsizleştirerek entelektüel oluşumları yapısal düzeydeki gelişmelerin doğrudan yansıması olarak sunardı. Özünde diyalektik-olmayan aynı yöntemsel değerlendirme kıstasına dayanan ideolojist-kültürelci yaklaşım ise, dolayım süreçlerini ters yönde ortadan kaldırarak, entelektüel oluşumları yapısal kerteden bütünüyle kopartırdı. Gramsci, diyalektik bir kuramsal modelin öngördüğü ölçüde, aydınların sınıflarla ve üretim süreciyle ilişkisini diyalektik bir bağlama yerleştirmeye çalışır: Aydınların üretim dünyasıyla ilişkisi, “temel toplumsal gruplar için olduğu denli dolaysız değildir; ama aydınların kesinlikle ‘görevlileri’ oldukları üstyapılar bütünlüğü tarafından ve tüm toplumsal doku tarafından değişik derecelerde ‘dolayımlanır’” (1971: 12). Başka bir deyişle, aydınlar üretim sürecinde etkinlik gösterebilirler bile, sınıfsal oluşumların üyelerinin olduğu denli doğrudan ilişkilere sahip değildirler. Bu önerme, Gramsci’nin aydınları ayrı bir sınıf olarak değerlendirmediklerinin bir başka göstergesi olarak da yorumlanabilir. İlgili yazında sıkça görülen ve aydınları dolayım süreçlerini önemsemeksizin indirgemeci bir tarzda küçük burjuvazi bağlamında konumlandıran yaklaşımlar Gramsci’nin çözümlemesiyle karşıtlık içindedir.

Bu noktada, Gramsci'nin kimi aydın kategorilerini nitelemek amacıyla neden "organik" terimini kullandığının açıklanması yararlı olacaktır. Sassoon'un da (1987: 138) yerinde bir değerlendirmeye saptadığı gibi, terimin kullanılmasını iki nedene bağlı olarak açıklamak olanaklıdır: Birinci neden, organik aydınların kendilerini ortaya çıkararak sınıfsal oluşumlarla aynı gelişim süreçlerini ve tarihsel kronolojiyi paylaşmaları olgusudur; ikinci neden, bu aydınların bağlantılı oldukları sınıflara türdeşlik ve sınıf bilinci kazandırmalarıdır. Bu değerlendirme, bir başka tartışma bakımından da önemlidir: Organiklik ölçütü, aydınların toplumsal konumlarına uygun olarak yerine getirdikleri işlevin niteliğine ve sınıflarla kurdukları ilişkinin doğasına göre belirlenecektir. Gramsci, yerine getirilen işlevlerin belirli bir biçimde derecelendirilebileceğini ve değişik aydın kategorilerinin organiklik (*organicité*) düzeyleri ya da niteliklerinin, dolayısıyla temel sınıflarla kurdukları bağlantının boyutlarının saptanabileceğini ileri sürer (1971: 12).

Gramsci'nin aydın kuramı, daha genel yapı-üstyapı ilişkileri bağlamında konumlandırıldığında, üstyapısal düzeyde yer aldığını belirttiği sivil toplum ve devlet (ya da, politik toplum) alanlarıyla ilgili çözümlemeyi de içerir. *Defterler*'deki dikotomik yaklaşıma uygun olarak geliştirilen bu iki alan, aydınların etkinliklerinin yoğunlaştığı uğraklar olarak ele alınır. Tarihsel blok çözümlemesi çerçevesinde eleştirel bir bakış açısının biçimlendirdiği bu sorunsal, aydınların etkinlik alanını nasıl yapısal düzeyle sınırlandırmadıysa, üstyapısal düzeyde de iki alandan herhangi biriyle de sınırlandırmaz: Entelektüel etkinlik, salt sivil toplumun ya da devletin bir niteliği değildir. Gramsci, kuramsal bakımdan en çarpıcı değerlendirmelerinden birinde, kendi çözümlemesinin dayandığı öncülü açıklar: "Aydınlar, egemen grubun toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet alt işlevlerini yürüten 'vekilleri'dir" (1971: 12). Buradaki birinci işlev (toplumsal hegemonya), belirli bir tarihsel blok içerisinde, üretim sürecindeki ayrıcalıklı konumunun sağladığı üstünlük aracılığıyla, temel bir sınıfın toplumun diğer sınıf ve kesimlerinden elde ettiği "kendiliğinden rıza"nın oluşturulması ve yeniden üretimi ile ilgili etkinlikler bütünlüğünü ifade eder. İkinci işlev (siyasal yönetim) ise, özellikle devlet aygıtının önemli bir rol oynadığı, egemen sınıfın üstünlük biçimlerinin değişik alanlardaki yansımalarına ya da uzanımlarına aktif ya da pasif bir biçimde rıza göstermeyen toplumsal kategoriler (bağımlı sınıflar, sınıf kesimleri, gruplar vb.) üzerinde uygulanan zorlama etkinliklerini anlatır.

Burada Gramsci'nin aydın kuramının, geleneksel yaklaşımlardan ayrıldığı kritik önemdeki bir referans noktasını saptayabiliriz. Üstyapısal düzeydeki yönetim süreçlerinde yer alan özel nitelikli "görevliler" olarak aydınların işlevleri, salt oydaşma durumunun sağlanmasına yönelik etkinliklerin ortaya çıktığı ideoloji ve kültür alanlarıyla sınırlı hegemonik bir bağlamda sınıflandırılmaz; zorlama

işlevinin örgütlü bir biçim kazandığı devlet aygıtı da, aydınların egemen sınıfın temsilciliğini yaptığı bir uğrak olarak kabul edilmelidir. Zorlama işlevi, bütünüyle rıza süreçlerinin üstünlük kurmasıyla yeniden üretiminin olanaklı olmadığı varsayılan bir egemenlik tarzının tarihsel zorunluluğunu anlatır. Konjonktürel olarak zamansal ve uzamsal bir koşullandırma ilişkisi içerisinde ortaya çıkan rıza-zor diyalektiği, aydınların örgütsel yöneticilik işlevleri bağlamına yerleştirilmelidir. Dolayısıyla, genişletilmiş aydın kavramı varlık alanı olarak sivil toplumu seçen gazeteciler, yazarlar, düşünürler vb. kategorilerini olduğu kadar, hukuksal hiyerarşinin değişik derecelerinde yönetsel etkinlik gösteren devlet görevlilerini de (bakanlık müsteşarları, yargıçlar, savcılar, askerî uzmanlar vb.) içerir. Gramsci'nin aydınları nitelenmek üzere kullandığı “geniş anlamda örgütsel bir işlev yerine getiren *bütün toplumsal katman*” (1971: 97, vurgu benim) ifadesinin ima ettiği kuramsal kapsamın nesnel gerçeklik alanında kuşattığı toplumsal uzamın genişliği dikkat çekici olmalıdır.

Gramsci'nin toplumsal yapının bütün alanlarını kapsayacak ölçüde genişlettiği entelektüel etkinlikler, yerine getirilen işlevlerin niteliklerine bağlı olarak aydın kategorileri arasındaki ilişkilerin tamamıyla eşit ve tekbiçimli olmasını gerektirmez. Özellikle üstyapısal düzeyde hegemonya süreçlerinin gerektirdiği değişik derecelerdeki entelektüel yaratım, örgütlenme ve yönetim işlevleri belirli bir hiyerarşi içerisinde yapılanmıştır. Mevcut kültürel birikimin geleneksel formlarının yeniden üretimiyle sınırlandırılmış bir biçimde etkinlik gösteren bağımlı aydın kategorileri hiyerarşinin alt düzeylerinde yer alırlar. Buna karşılık, yaratıcı bir üretim etkinliğinin kurucu ögesi olarak ortaya çıkan, hegemonik oluşumların tutunumunu sağlayacak dünya görüşlerinin geliştirilmesinde ayrıcalıklı bir rolü bulunan aydınlar, hiyerarşinin en üstteki yönetim aşamasını temsil ederler. Bu iki kategori arasında, üstyapısal düzeyin doğrudan uygulama alanlarına ilişkin örgütlenme işlevleriyle görevlendirilmiş geniş bir ara kademe bulunur. Aynı zamanda entelektüel kapasitenin nitel derecelenmesine karşılık gelen bu katmanlaşmada ayrıcalıklı konumun kültürel, bilimsel, ideolojik vb. alanlardaki birikimleriyle, hiyerarşinin daha alt basamaklarındaki aydın kategorilerini yönlendiren yaratıcı aydınlara ayrıldığı açık olmalıdır (1971: 13). Başka bir deyişle, entelektüel donanımın eşitsiz gelişmesinin yol açtığı ayrışmalar, kimi aydınların başkaları karşısında daha etkili olduğuna işaret eder.

Gramsci, toplumsal gruplar arasındaki hegemonik ilişkilerin ve siyasal egemenlik biçimlerinin sürekliliğinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen örgütlenme etkinlikleri sırasında belirli bir işbölümünün ortaya çıkmasını entelektüel hiyerarşiyi açıklamak bakımından önemli görür. Toplumsal ve (devlet aygıtında kendini gösteren) siyasal yönetim süreci, üst düzeydeki görevleri olduğu kadar, önceden alınmış kararların uygulanmasıyla ilgili daha alt düzeylerdeki etkinlikleri

içerir. Karşıt hegemonya süreçleri açısından, Gramsci'nin önerdiği stratejik savaşım yöntemi entelektüel hiyerarşinin üst basamaklarının ast kademelere kıyasla daha fazla önemsenmesini gerektirir. Yaratıcı aydınların temsil ettiği düşünsel eğilimleri öne çıkaran bir savaşım tarzı belirleyici bir önem taşır. İdeolojik yapılanmada görece etkisiz katmanların birincil düzeydeki muhataplar olarak seçilmesi durumunda, kazanılacak olan tekil savaşımın bütün sürecin başarıyla sonuçlandığı anlamını taşımayacaktır.

II. Geleneksel Aydınlar

Gramsci'nin aydınlarla ilgili dikotomik sınıflandırmasının ikinci kutbunu, aynı zamanda organik aydın kavramının oluşturulmasında bir kuramsal referans odağı olarak da işlev gören geleneksel aydınlar kategorisi oluşturur. Gramsci, sınıflarla temsilcileri arasındaki ilişkilerin doğasının açıklanmasına yönelik bir çözümleme girişiminin gerekli kıldığını düşündüğü bu kategoriyi, sınıfların tarihsel gelişim sürecini ve hegemonya savaşımını açıklarken önemli bir tartışma başlığı olarak kuramsallaştırır. İki tipik örnek bağlamında incelenebilecek olan geleneksel aydın kavramı, ilk olarak, üretim tarzları arasındaki dönüşüm sürecinin somut görünüşleri bağlamında, bir önceki tarihsel blokun kendi içindeki gelişim dinamiklerinin ortaya çıkardığı temel bir sınıfın karşısında bulunduğu ve “siyasal ve toplumsal biçimlerdeki en karmaşık ve köktenci değişikliklerin bile kesintiye uğratmadığı bir tarihsel sürekliliği temsil ediyor gibi görünen” (1971: 6-7) aydın topluluklarını niteler. Geleneksel aydınların birinci tipi, aslında, eski tarihsel blok içerisindeki egemen sınıfın organik aydınlarıdır. Gramsci'nin bu tipe ilgili olarak verdiği örnek, feodal dönemin egemen sınıfı olan aristokrasinin organik aydınları olarak işlev görmüş olan din adamları kesimidir.⁵

Dolayısıyla, Gramsci'nin geleneksel aydınları, önceki üretim tarzının ya da tarihsel blokun yeni toplumsal formasyona bıraktığı kalıntılar arasında yer alır ve üretim tarzlarının eklemelenmesiyle ilişkili kuramsal tartışma bağlamında incelenir. Bu aydın tipinin dışavurduğu süreklilik iddiası, tarihsel diyalektiğin öngördüğü kopuş uğrağı dikkate alındığında çelişkili bir görünüm sergiler: Geleneksel aydınlar, süreklilik-kopuş diyalektiğinde âdeta birinci kutbun temsilcisi olarak ortaya çıkarlar. Kesintisiz tarihsel süreklilik olgusu, bu türden aydınların kendilerini egemen sınıftan “özerk ve bağımsız” olarak sunmalarında da görülebilir. Gramsci, özerklik ya da bağımsızlık savının, salt

⁵ Gramsci, ruhban kesimine yönelik bu değerlendirmesine bir açıklık getirerek, Kilise aydınlarının tarihsel olarak yerine getirdikleri işlevin kesinlikle monolitik bir tarzda ele alınmaması gerektiğini, her koşulda somut nesnellüğün dönemsel içeriğinin araştırılmasının uygun olacağını da vurgular (1971: 7).

ideolojik kertede karşılık bulan yanılmalı bir bilinç durumu olmayıp, birçok alanda önemli sonuçları olan bir tutumu yansıttığını düşünür. Nitekim, felsefe tarihindeki idealist gelenek içinde yer alan akımların, genel olarak aydınların kendilerini yerleştirdikleri bu toplumsal konumdan hareketle anlaşılabilirliğini ileri sürer. Gramsci, aydınların, kendilerini –kanımca, tıpkı Mannheim’ın (1940) *İdeoloji ve Ütopya*’daki modelindeki gibi– toplumsal bakımdan özerk ya da bağımsız olarak değerlendirmelerini “ütopik” bir yaklaşım olmakla eleştirir (1971: 7-8). İşte, ideolojik-kültürel süreçlerdeki konumları dolayısıyla, kendilerini sınıfların ya da sınıf kesimlerinin dışında ya da üstünde tutan, başka bir deyişle kendilerini sınıfsal bakımdan bağımsız olarak sunan aydınlar, geleneksel aydın kategorisinin ikinci tipik örneğini oluşturur.

Gramsci, tarihsel olarak egemenlik aşamasına ulaşan sınıfların geleneksel aydınlar karşısındaki tutumlarını, hegemonya süreçleri bakımından önemli görür. Sınıfsal egemenliğin kuruluşunda, geleneksel aydınların yeni tarihsel blok doğrultusunda kazanılmaları ya da “asimile” edilmelerini sürecin kritik bir uğrağı olarak değerlendirir. İdeolojik alanda yürütülen savaşımın sonuçlarına bağlı olarak, bu aydınların sınıfsal niteliklerindeki dönüşüm, büyük ölçüde, sınıfın kendi organik aydınlarını oluşturmasındaki yeteneğine göre gerçekleşecektir. Sınıf kendi organik aydınlarını ne kadar hızlı ve ne kadar donanımlı olarak geliştirebilirse, geleneksel aydınlar yeni sınıfın ideolojik-politik formasyonuna o kadar kolay ya da çabuk katılacaktır. Bu dönüşüm sürecinde tarihsel bir ardışıklıktan çok eşzamanlılık söz konusudur: Önce sınıfın organik aydınlarının yaratılmasını, ardından da geleneksel aydınların asimilasyonunu öngören kronolojik bir aşamacı yaklaşım geçerli değildir (1971: 10).

Gramsci, önemli bir tarihsel inceleme konusu olarak gördüğü geleneksel aydınların oluşumu sorununu araştırırken, antik dönemdeki kölelerin ve Roma İmparatorluğu dönemindeki azatlıların toplumsal konumlarının dikkate alınması gerektiğini ileri sürer. Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemleri arasında, aydınların toplumsal konumlarındaki dönüşümün, Yunan ya da Doğu kökenli aydınlara (doktorlar, sanatçılar vb.) Sezar tarafından yurttaşlık hakkı tanınmasıyla birlikte gündeme geldiğini belirtir. Sezar’ın aydınlara yönelik politikası, imparatorluk kurumunun konsolidasyonu doğrultusunda, Roma’da yaşamakta olan aydınlar topluluklarından kalıcı bir entelijensiya yaratarak imparatorluğun başka bölgelerinden yeni aydın kategorilerini başkente çekmeyi ve kültürel alanda merkezileşme hedefini gerçekleştirmeyi öngörüyordu. Aydınların yerleşik bir merkezi kurumsallaşma sürecine katılması olmaksızın, herhangi bir siyasal ya da kültürel atılımın imparatorluk politikasını güçlendirecek bir biçimde başarıya ulaşması olanaklı değildi. Gramsci, Roma’nın emperyal entelijensiyasıyla başlayan tarihsel geleneğin, Katolik Kilisesi’ne bağlı ruhban

kesimine aktarıldığını ve modern dönem İtalyan siyasal-toplumsal süreçlerinde derin izler bıraktığını savunur. Gramsci'ye göre, Roma İmparatorluğu'nun egemen sınıfı ile değişik kökenlerden gelen aydın toplulukları arasındaki toplumsal, ulusal ve ırksal ayrımlar imparatorluğun yıkılmasından sonra bile Germen savaşçılarla Romalılaştırılmış aydınlar arasındaki ilişki biçiminde varlığını sürdürmüştü (1971: 17).

Gramsci, somut tarihsel deneyimlere bağlı olarak değişik ülkelerde geleneksel aydınların konum ve etkisinde farklılıklar olduğuna işaret eder. Kıta Avrupası'ndaki toplumsal formasyonlarla kıyaslandığında birçok bakımdan özgüllükler sergileyen Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili çözümlenmesinde, burada önemli bir geleneksel aydın katmanının bulunmayışının sonuçlarını değerlendirir. Bu durum, aydınlar katmanının bütünü düşünüldüğünde, kültürel-siyasal süreçlerde yeni ve farklı dengelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. ABD'nin aydınlar konusundaki karakteristik özelliği, gelişkin bir üstyapılar bütünlüğüne sahip olmakla birlikte, Avrupa'da sıkça görüldüğü gibi feodal nitelikli bir tarihsel blokun kapitalizme bırakabileceği bir tortu olarak geniş geleneksel aydın kategorilerinin bulunmayışındır. Bu nedenle, bu ülkenin organik aydınlarla geleneksel aydınlar arasında denge kurulması biçiminde bir sorunu olmamıştır. Geleneksel aydınlarla ilgili bu özellik, Gramsci'ye göre, ABD siyasal sisteminin iki partili yapısını ve toplumsal alanda sayısız dinsel tarikatın varlığını kısmen açıklamaktadır (1971: 20-21).

Gramsci, geniş bir geleneksel aydın katmanının bulunmadığı toplumsal formasyonlara örnek olarak Orta ve Güney Amerika ülkelerini gösterir. Kuşkusuz bu ülkeler, sanayileşme sürecindeki geri konumları, gelişkin bir üstyapının yokluğu, Kilise'nin sahip olduğu mülklerin nicel büyüklüğü, tarımdaki toprak ağalığı düzeninin etkisi vb. nedenlerden dolayı, ABD'den ayrılmaktadır. Bu ülkelerin gelişim çizgisinin tarihsel kökenleri, daha çok sömürgeci merkez uluslar olan İspanya ve Portekiz'in on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda izledikleri politikalarda bulunur. Gramsci, bu ülkelerdeki din adamları kesimi ile askerî kastın, Avrupa'daki sömürgeci devletin özelliklerine uygun olarak biçimlenmiş olan, "fosilleşmiş" iki önemli geleneksel aydın kategorisi olduğunu belirtir. Büyük ölçüde kırsal nitelikli olan aydınlar, toprak mülkiyetindeki latifundia egemenliğinin sürmesi ve Kilise'nin toprak mülkiyetinde önemli bir payı bulunması dolayısıyla, toprak ağalarıyla ruhban kesiminin etkisi altındaydı (1971: 22). Bana öyle geliyor ki, Gramsci, bu örneklerdeki gibi farklılaşmaların ortaya çıkaracağı ideolojik-politik ilişki biçimlerindeki çeşitliliğin, somut toplumsal formasyonların tarihsel deneyimlerine yönelik bir incelemeyi gerekli kıldığına inanmaktaydı.

III. Toplumsal Formasyonlar ve Aydınların Gelişimi: Tarihsel Deneyimler

Gramsci'nin aydınlar konusundaki çözümlemesi salt soyutlamaya dayalı kuramsal bir bağlamda yer almaz, değişik toplumsal formasyonlarda (ya da, tarihsel bloklarda) yaşanan somut deneyimlere yönelik değerlendirmeleri de içerir. Kuramsal çözümlemeyle olgusal düzeydeki örnek-olay incelemeleri birbirini tamamlar ve aydınlarla ilgili kuramsal model değişik ülkelerdeki tarihsel deneyimlerin sergilediği “entelektüel blok”ların somut çözümlemesiyle zenginlik kazanır. Organik ve geleneksel aydın kategorileri arasındaki gerilimler, entelektüel katmanların burjuva sınıflarıyla kurdukları ilişkilerin somut görünümünü kazandığı tarihsel bloklar bağlamında incelenir. Gramsci, kapitalist gelişimin izlediği rotanın özgül biçimlerine bağlı olarak, özellikle Fransa, İtalya, İngiltere ve Almanya'daki burjuva devrimlerinin sergiledikleri farklılıkları, aşağıda ana hatlarıyla açıklanacağı üzere, burjuvazinin sınıfsal kapasitesi ile aydın kategorilerinin görece konumları arasındaki ilişkilerin bir türevi olarak ele alır.

Gramsci'nin somut olarak incelediği Fransa'da, burjuvazinin toprak sahibi aristokrasi karşısındaki siyasal-ekonomik savaşımının somut görünümünden biri, kapitalist sınıfın organik aydınlarıyla Kilise arasında gerçekleşen hegemonik çatışmalardır. Fransız tarihsel bloku, kıta Avrupası'ndaki öbür ülkelerin yaşadığı deneyimden farklı olarak, bu çatışmaların burjuvazi lehine özel bir tarzda sonuçlanmasıyla oluşmuştur. Burjuvazi, ekonomik alanda feodal biçimleri ikincilleştiren kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, aristokrasinin siyasal alandaki egemenliğini sorgulamaya başladığında, geleneksel olarak bu sınıfla ittifak halindeki Kilise entelijensiyasını karşısında bulmuştur. Feodalitenin yeni üretim tarzına kalıntı olarak bıraktığı geleneksel aydın kategorilerinin en önemli kaynağını oluşturan ruhban sınıfı, yeni egemen sınıf karşısında izlediği ideolojik bağımsızlık politikasıyla hegemonya süreçlerinin kesintisiz bir biçimde gelişmesinin önündeki temel bir engeldi. Kilise entelijensiyası, teolojik ve etik zeminlerde evrenselci bir eğilimi temsil ederken, toplumsal yaşamın birçok alanında (dinsel ideoloji, eğitim, ahlak, adalet vb.) sahip olduğu tekelleşmiş konumu titizlikle korumayı sürdürüyordu. Gramsci'ye göre, din adamları kesimi feodal dönemde toprak aristokrasisinin organik aydınlarını oluşturmaktaydı. Ancak, Kilise aydınları, aristokrasinin basit hizmetkarları da değildi; toprak üzerindeki feodal mülkiyet koşulları doğrultusundaki denetimi ve mülkiyete bağlı nedenlerle sahip olduğu kimi devlet ayrıcalıkları dolayısıyla hukuksal bakımdan aristokrasinininkine benzer bir toplumsal konumda bulunuyordu (1971: 7).

Aristokrasinin siyasal egemenliğine son veren 1789 Devrimi, burjuvazinin bu aydınlar karşısında izlediği politikaların sınanma işleminden geçeceği yeni tarihsel dönemin başlangıç uğrağını oluşturdu. Özsel olarak geleneksel aydınlar karşısında yeni organik aydınların statüsünü de belirleyen bu politikalar farklı yöntemlere göre biçimlenen iki ayrı boyutta sürdürülmüştür: Birinci yöntem, geleneksel aydınların soğurulmasına; ikincisi ise, tasfiye edilmesine dayanıyordu. Devrim süreci boyunca, entelektüel alanda burjuvazinin organik aydınlarıyla aristokrasinin geleneksel aydınları arasında sürdürülen savaşım, Gramsci'nin terimleriyle ifade edildiğinde, sivil toplumdaki hegemonyanın kazanılması amacına yönelikti. Burjuvazinin temel hegemonik sınıf olarak üretim sürecindeki prestijine dayanarak girdiği bu savaşımındaki başarısı, bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik üstünlük biçimlerinin oluşturulması ve geleneksel aydınların yeni tarihsel bloka soğurulması ile açığa çıkıyordu.

Fransız burjuvazisi, bu yolla, kıtadaki benzerlerinden farklı olarak, yapısal kertede kazandığı üstünlüğü üstyapının bütün (ideolojik, politik ve hukuksal) alanlarına yaygınlaştırabilmişti. Bu başarı, aynı zamanda ekonomik-korporatif düzeydeki sınıfsal varoluşa hegemonik yöntemlerle ve ulusal-popüler araçlarla evrensel bir kimlik kazandırılması olarak da yorumlanabilir. Kuşkusuz, Fransız Devrimi'nin, kazanımlarına sağlam bir temel ya da güvence sağladığı hegemonik blok, sonraki evrelerde karşıt bir savaşım sürecinin hedefi olmaktan bir çırpıda kurtulmadı. Ne var ki, aristokrasinin ve Kilise'nin ideolojik hegemonyasının restorasyonuna yönelik olarak, *Action Français* benzeri gerilek (*regressive*) hareketlerin, Katolik dünya görüşünün yaygınlık kazanması doğrultusundaki girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Fransız deneyiminin, Gramscici aydın kuramının önerdiği stratejik model açısından anlamı, başarılı bir hegemonik tarihsel blokun kuruluşu için, geleneksel aydınların yeni politikalara katılmasının önemli bir stratejik hedef oluşturmasıdır (1971: 10).

Gramsci, İngiltere'de ise kapitalizmin gelişim dinamiklerinin Fransa'dakinden farklı bir seyir izlediğini ve sanayi burjuvazisinin ekonomik-korporatif düzeyde sergilediği başarının üstyapısal alanda sürdürülemediğini belirtir. İngiliz burjuvazisi, kendi organik aydın kategorilerini yaratmasına karşın, toprak aristokrasisinin entelektüel-politik alandaki tekeli üstünlüğünü ortadan kaldırmakta yetersiz kalmıştır. Bu ülkedeki tarihsel blokun gelişiminin özgül biçimler altında açığa çıktığı somut görünümleri belirleyen sınıfsal etken, aristokrasinin ekonomik egemenliğini yitirmesine karşılık politik-entelektüel üstünlüğünü elinde bulundurmasıdır. Gramsci'nin işaret ettiği özgüllük, toprak sahibi aristokrasinin –Fransız eşdeğerinden farklı bir politika izleyerek– burjuvaziyle eklemlenmesi (kaynaşması da denebilir) ve “‘geleneksel aydınlar’ olarak soğurulması” sonucunda, iktidardaki yeni

egemen sınıfın yönetici ve entelektüel katmanına dönüşmesindedir. İngiliz aristokrasisinin entelijensiyadan ve burjuvaziden kendisine katılımlara açık bir sınıfsal yapı sergilemesi eklemlenme sürecini kolaylaştırmıştır (1971: 18, 83). Gramsci'ye göre, İngiliz burjuvazisi "halkın entegral bir kısmı" olarak ortaya çıkmamış ve feodalizmin tasfiyesi bağlamında halkı kendi politikalarına eklemlenme yeteneğini gösterememiştir; buna karşılık, soyluluk (ya da, hiç değilse bir bölümü) "önce kraliyet sonra da sanayi burjuvazisi karşısında, ulusal-popüler bir blok kurmuştur". Soyluluğun bu ayrıksı konumu, İngiltere'de kendine özgü bir "burjuva aristokrasisi"nin ortaya çıkarak, hem sivil toplumda hem de politik toplumda (yani, devlet alanında) yönetici kesimlerin eğitimi, emperyal ideolojinin yeniden üretimi vb. konularda önemli işlevler edinmesiyle sonuçlanmıştır (1971: 216, dipnot 6).

Gramsci'ye göre, evrenselci ve ulus-üstü ideolojik eğilimlerin etkin bir konumda bulunduğu Alman tarihsel blokunun biçimlenmesi de, İngiltere'deki sürece benzer bir gelişim seyri göstermiştir. Üretim tarzı düzeyindeki feodal kalıntıların varlığı nedeniyle, Alman burjuvazisi sanayi sermayesindeki önemli gelişime karşın, tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, eski rejim karşısında uzlaşmacı bir stratejiyi benimsemiş, bundan dolayı Junkerlerin ve Kayzerizmin siyasal iktidardaki üstünlükleri devam etmişti (1971: 83). Yarı feodal nitelikteki tarihsel bağlam, entelektüel-politik bakımdan İngiltere'deki soyluluktan daha güçlü olan Junkerlerin, özellikle toprak mülkiyetinin sağladığı ekonomik iktidar sayesinde ayrıcalıklı konumlarını koruyarak, sanayi burjuvazisinin "geleneksel aydınları" olmalarını kolaylaştırmıştı. Ayrıca, bu kesimin İngiliz eşdeğerinden farklı olarak ordudaki güçlü konumu politik toplumdaki etkisinin bir başka dayanağını oluşturmaktaydı (1971: 18-19). İngiliz ve Alman deneyimlerinin ortak yönü, ekonomik ilişkiler alanındaki üstünlüğünü entelektüel-ahlakî düzeye yansıtmakta, dolayısıyla kendi hegemonyasıyla birlikte çıkarlarına uygun bir devlet yapılanmasını kurmakta yetersiz kalan burjuvazinin, yönetici kadrolarını eski feodal sınıflardan seçmeyi tercih etmesidir. Her iki ülkede de, eski egemen sınıfların temsilcileri (Lordlar ve Junkerler), geleneksel ekonomik konumlarından uzaklaşmış olsalar da, ekonomik dönüşüm sürecine uyarlanarak sanayi ve finans alanında yeni üstünlük biçimleri oluşturabilmişlerdir (1971: 269-70). Aydınlarla sınıflar arasındaki ilişkilerin somut tarihsel gelişimleri açısından, bu iki ülkede yaşanan deneyim egemenlik konumuna yükselen temel bir sınıfın geleneksel aydınları kendi politikalarına eklemlenme yeteneği sergileyebildiğini gösterir. Geleneksel egemen sınıfın üyelerinin yeni sınıfsal iktidarın entelektüel ve politik alanlarda yönetici katmanını oluşturduğuna yönelik saptamaları, Gramsci'nin aydın kuramının değişik toplumsal formasyonların özgülleri dikkate aldığı açık bir biçimde kanıtlamaktadır.

Gramsci, İtalya’da Orta Çağ komünlerinde ortaya çıkan burjuvazinin, ekonomik-korporatif uğrağı aşamadığı için, yönetilenlerin rızasına dayalı hegemonik bir siyasal egemenlik biçimine ulaşamadığını düşünür (1971: 53-54, dipnot 4). Burjuvazinin yeni devleti kurmaktaki yeteneksizliği, bir başka açıdan ele alındığında, üstyapısal kerte de hegemonik bir örgütleyicilik işlevini yerine getirecek olan organik aydınlardan yoksun olduğu anlamına gelmekteydi. İtalyan komünal burjuvazisinin tarihsel yetersizliğinin arkaplanında, ideolojik savaşım alanında bir başka önemli iktidar merkezinin, Kilise’nin nüfusun büyük kesimlerini kendi denetimi altında tutmasının yol açtığı karmaşık ilişkiler bütünlüğü yatar. Nitekim, Kilise’nin geleneksel aydınlar aracılığıyla İtalyan entelektüel-kültürel süreçlerinde kurduğu hegemonik üstünlük örüntüsü, burjuvazinin kendi organik aydınlarını oluşturmasını önlüyordu. İtalyan burjuvazisinin ulusal birliği kurmaya yönelik politikalarının Risorgimento dönemine kadar kesintiye uğramasında, başka etkenlerin yanı sıra, yönetici entelektüel katmanların ideolojik-politik özerkliklerini kazanamamasının da etkisine işaret edilmelidir. Burjuvazi, Fransız eşdeğerinin izlediğinden farklı bir politikayı benimseyerek, aristokrasiyi iktidardan uzaklaştırırken bağımlı sınıfların (özellikle köylülüğün) desteğini almak yerine, Piemonte’deki monarşik devleti bir birlik ortamı olarak kullanmayı tercih etti. Gramsci, İtalyan ulusal birliğinin kurulması sürecinde Piemonte’nin yerine getirdiği işlevin, yeni devletin “yönetici sınıfı”nı sağlamak olduğunu belirtir: Piemonte, egemen sınıfın yönetici kadrolarını oluşturma işlevi bakımından, (dönemin popüler söyleminde yer alan “Piemonte Partisi” sözünün de işaret ettiği gibi) bir siyasal partiye benziyordu (1971: 104). Ne var ki söz konusu olan, salt bir siyasal parti değil, bürokratik yapısı, diplomatik organları ve ordusuyla bir devlet olduğu için yeni üstünlük biçimi hegemonik olmaktan çok diktatoryal idi.

Gramsci, burjuvazinin bağımlı sınıfların kendi organik aydınlarını oluşturmasını engellemeye yönelik politikasını “transformizm” (dönüştürmecilik) olarak niteler: Tekil aydınların moleküler düzeydeki iltihakından geniş aydın kategorilerinin soğurulmasına kadar uzanan transformist uygulamalar bağımlı sınıfların politik-entelektüel özerkliklerinin, dolayısıyla da yönetici katmanlarının oluşmasını engellemekteydi (1971: 58, dipnot 8). Bu politika, İtalya’da 1860-1914 döneminin *trasformismo* pratiğinde olduğu üzere politik toplumun sivil toplum üzerindeki olağanüstü denetimi anlamına gelir. Bu yöntemin belirgin hedefi, olası liderlik unsurlarının egemen sınıf politikalarına devşirilmesi yoluyla ast sınıfların yöneticilik olanağının ortadan kaldırılması ve bu sınıfların edilgin bir konumda tutulmalarıdır (ayrıca bkz. Adamson, 1983: 175). Başka bir deyişle, egemen sınıf öbür toplumsal sınıf ve kesimlerin aydınlarını, yani yöneticilik işlevini yerine getirebilecek unsurları kendi içine soğurduğunda (ya da, asimile ettiğinde) transformizm söz konusudur.

Bağımlı sınıfların yönetim katmanının oluşmasını engellemek, egemenlik ilişkilerinin özgül bir biçimde yapılanmasına yol açar: Egemenlik durumu, gerçek bir hegemonik üstünlüğün ürünü değildir. Bu nedenle, transformizm sözde-hegemonik bir sürecin türevi ve sınıflararası ilişkilerin zayıf hegemonya koşullarında sürdüğünün bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Parlamenter siyaset açısından, transformizm, sağlanan patronaj olanakları sayesinde olası muhaliflerin belirli yasama etkinlikleri sırasında işbirliği içine çekilmesi biçimini alır. Burjuvazi, işçi sınıfı temsilcilerini kendi politikalarına eklemeyerek sanayi ve tarım proletaryasının devrimci bir siyasal eğilim geliştirmesini engeller. Dolayısıyla, transformizm bir “pasif devrim” yöntemi olarak da yorumlanabilir. Bu politika, aslında, sınıflararası ilişkilerdeki uzlaşma pratiğinin seçkinler düzeyinde geliştirilmesi ve karşıt sınıfın yönetici katmanının uzunca bir süre ortadan kaldırılmasıdır (Gramsci, 1995: 360; 1971: 58).

IV. Kent ve Kır Aydınları

Gramsci, aydınlarla ilgili çözümlemede başvurulan soyutlama işleminin nesnel gerçeklik düzeyinde biçimlenmekte olan somut tarihsel sürece uygulanması konusunda gösterdiği duyarlılığını kent ve kır aydınlarının toplumsal konumlarını da ele alırken sergiler. Gramsci'nin değerlendirmesi, entelektüel kategorilerinin somut gelişiminin “soyut demokrasi düzleminde değil, somut tarihsel süreçlerle uyum içerisinde gerçekleştiği” (1971: 11) öncülüne dayanır. İtalyan toplumsal formasyonunu incelerken, aydın katmanları arasındaki ayrımların iki ayrı kategori biçiminde yeniden üretildiğini ileri sürer: kent ve kır aydınları. İtalyan kapitalizminin gelişim sürecindeki özgüllükler, burjuvazinin izlediği sermaye birikim ve sınıfsal ittifak modelinin gereksinimleri doğrultusunda, değişik aydın topluluklarının coğrafi ve ekonomik-sınıfsal ölçütlere göre yeniden sınıflandırılmasına yol açmıştı. Bu aydın kategorileri arasında ayırt edilebilen birinci grubu, özellikle kapitalist gelişim sürecinin daha hızlı bir biçimde gerçekleştiği kuzeyin sanayi kentlerinde burjuvazinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı kent aydınları oluşturmaktaydı. İkinci grup ise, kapitalizmin güney bölgesinin feodal tarımsal yapılarıyla eklemelenmesine bağlı olarak oluşan kırsal burjuvazinin etkisi altındaki aydınları içeriyordu.⁶

Gramsci'nin yaklaşımında, kent aydınları, kapitalizmin gelişme dinamiklerinin gereksinimlerine

⁶ Gramsci'nin kuzey ve güneydeki toplumsal yapı farklılaşmasını temel alarak yaptığı çözümlemenin ilk çarpıcı örneği, hapishane öncesi dönemde kaleme aldığı “Güney Sorunu'nun Kimi Yönleri” başlıklı yazısında bulunur (1978: 441-62; ya da, Salinari ve Spinella, 1972: 293-323).

uygun olarak özellikle sanayi alanında, üretim sürecinin kesintisiz bir biçimde sürdürülmesinde etkinlik gösteren, dolayısıyla sermayedarın “araçsal kitle” (işçi sınıfı, emekçiler vb.) ile ilişkilerinde aracı bir konumda bulunan, ancak üretimin genel planlamasında herhangi bir bağımsızlığı ya da özerkliği olmayan (çünkü, planlamayı “endüstriyel genelkurmay” yapar), daha çok alınan üretim kararlarının uygulanmasında rol oynayan, işlevleri bakımından ordudaki alt rütbeli subaylara benzeyen bir ara kategoridir. Ne var ki, kent aydınları yekpare bir bütün oluşturmazlar; hiyerarşik bir yapılanma içerisinde üst konumda bulunan kesimler, doğrudan egemen sınıfın üretim sürecindeki genel yönetim işlevlerini yerine getiren “kurmaylık” kadrolarıyla özdeşlik geliştirirler.

Bu aydınların bağımsız bir konumda bulunmamalarının ya da özerk girişim yeteneğinden yoksun olmalarının siyasal sonuçları da olacaktır: Gramsci, kentsel aydınlar arasında saydığı sanayi teknisyenlerinin işçiler üzerindeki siyasal etkisini, kırsal aydınların köylü kitleleri üzerindeki etkisiyle kıyaslanamayacak ölçüde önemsiz bulur. Buna karşılık, geliştirdiği organik aydınların tekil girişimlerinde açığa çıktığı gibi, işçi sınıfının (“araçsal kitle”) teknisyenler üzerinde siyasal bir yönlendirme kapasitesinin ortaya çıktığı durumlar hiç de rastlantı değildir (1971: 14-15). Gramsci’nin, bu çözümlemede de, genel kuramsal yaklaşımıyla koşutluk içerisinde olmak üzere, aydınların toplumsal uzamını yalıtılmış bir biçimde üstyapısal düzeyle sınırlandırmayıp, aynı zamanda ekonomik-sınıfsal üretim süreçlerini de içerecek ölçüde genişlettiğini görüyoruz.

Gramsci, kentsel ve kırsal tipteki aydınlarla ilgili kuramsal çözümlemesini İtalyan toplumsal formasyonunun özgül görünümünden birini oluşturan Kuzey-Güney ayrımında somut olgusal değerlendirmelerle zenginleştirir. Bu bağlamda, güneyin kırsal aydınlarıyla ilgili durum, sınıfsal ittifak süreçlerinin belirleyici yönlerini özellikle dikkate almayı gerekli kılan karmaşık bir örüntü sergiler. Kırsal aydınlar, kapitalizmin gelişim süreciyle organik bir eklemlenme ilişkisi kuramamış olan, taşra nüfusu ve kasaba küçük burjuvazisi ile toplumsal bağları bulunan, işlevleri (avukatlar, noterler vb. meslek sahiplerinin yaptığı gibi) köylü kitlelerinin devlet ve yerel yönetimle ilişkisini düzenlemek olan, büyük ölçüde geleneksel aydınlar arasında sınıflandırılması gereken bir kategoridir (1971: 14). Bu aydınların geleneksel olarak nitelenmesinin nedeni, egemen üretim tarzının kapitalizm olduğu bir toplumsal formasyonda, kapitalizm-öncesi ilişkiler içerisinde etkinlik göstermeleridir.

Gramsci’nin, köylü kitlelerinin devlet ve yerel yönetimle bağlantısının kurulması konusunda, Güney İtalya’nın kırsal aydınlarının yerine getirdiğini belirttiği işlev, toplumsal olduğu kadar siyasal bir niteliğe de sahiptir. Taşra aydınları (örneğin, avukatlar, noterler, öğretmenler, rahipler, doktorlar vb.), mesleklerinin ve toplumsal konumlarının sağladığı daha gelişkin yaşam tarzları nedeniyle, aynı

zamanda sıradan köylülerin kendilerine örnek aldıkları birer model olarak ortaya çıkarlar. Gramsci, kırsal aydınlarla köylüler arasındaki ilişkilerin çelişkili ve/ya da gerilimli doğasının farkındadır: Bu aydınların (özellikle devlet görevlilerinin) toplumsal konumları, sıradan köylülerin ideolojik tasarımı, hiç değilse kendi çocuklarının da bir “toplumsal model” olarak örnek almalarını istedikleri türden bir saygınlık üretmekle birlikte, kişisel kıskançlık ve nefret duygularına da yol açabilir. Gramsci, köylü kitlelerinin bu aydın topluluklarına bağımlılığını somut sonuçlarıyla birlikte dikkate almayan hiçbir yaklaşımın köylülüğün toplumsal ilişkiler bütünlüğündeki genel konumunu açıklığa kavuşturamayacağını düşünür. Köylülüğün tarihsel gelişim biçimlerinde ortaya çıkarabileceği bütün “organik” açılımların, sonuçta, bu aydın kategorilerinin etkinliklerine bağlanabileceğini ileri sürer (1971: 14-15).

Gramsci, İtalya'nın sınıfsal yapısının ortaya çıkardığı aydın topluluklarıyla devlet örgütlenmesinin kadro kaynakları arasında açıklayıcı bir bağlantı olduğunu belirtir. Kent burjuvazisi sanayi teknisyenlerini, kırsal burjuvazi ise ağırlıklı olarak devlet görevlilerini ve profesyonelleri yetiştiriyordu. Devlet aygıtını büyük ölçüde güneyli aydınların oluşturduğu ve değişik alt katmanları içeren karmaşık bir yapılanmanın biçimlendirdiği tarihsel blokun siyasal üstyapısı, güneyli kırsal burjuvazinin denetimi altında gelişen aydınların etkinlik alanıydı. Bu aydınların temel bir işlevi, devlet aygıtındaki rolleri dolayısıyla, kapitalist sınıfa bütün toplumsal alanları örgütlenme yeteneği kazandırmaktı (Sassoon, 1987: 144).

Gramsci, İtalyan tarihinin Risorgimento sonrası dönemini çözümlerken, İllümlılar Partisi ile Eylem Partisi arasında, bunların aydınlara yönelik politikalarını kıstas olarak bir karşılaştırma yapar. Aydınlar politikası, aslında, iki siyasal eğilimin siyasal alandaki hegemonik yönlendiricilik yeteneğiyle yakından ilişkili bir tartışma başlığıdır. Gramsci, Eylem Partisi'nin İllümlılar karşısında üstünlüğü ele geçirebilmesi için, sınıfsal ittifaklar politikası bağlamında, özellikle güney bölgesindekiler başta olmak üzere kırsal sınıflara yönelik bir işbirliği programını uygulamasının gerekli olduğunu düşünür. Böyle bir politika, kırsal sınıflar arasındaki lejitimist-dinsel aydın kategorilerinin katkısıyla oluşan “gerici blok”un denetiminde gerçekleşen eklemlenme süreçlerini sona erdirerek, köylü kitleleriyle alt ve orta katmanların aydınlarının desteğiyle, “liberal-ulusal bir oluşum”un önünü açacaktı. Gramsci, aydınlarla köylüler arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çekerek, köylülerin “kendiliğinden” nitelikli hareketliliğinin aydınlar arasında da dalgalanmalara yol açacağını, aydınların da köylülük yanlısı politikalar içerisinde yer aldığı geniş kitleleri etkileyeceğini ileri sürer. Öte yandan, kendi içindeki dağınık sınıfsal-toplumsal yapılanması nedeniyle etkili siyasal örgütleri oluşturamayan kırsal nüfusu harekete geçirecek girişimin

aydınlardan gelmesi gerekmektedir. Gerçek anlamda bir köylü partisinin yaratılması neredeyse olanaksız olmakla birlikte, köylülüğe önderlik etmek üzere kurulan nüve halindeki bir örgüt bile, aydınları denetleyerek başka yönlerde doğru savrulmalarını önlemekte yararlı olacaktır (1971: 74-75).

Gramsci, kentlerle kırsal bölgeler arasındaki ilişkiler konusundaki değerlendirmesinde, faşizmin iktidara gelmesinden önceki döneme damgasını vuran Giolitti hükümetlerinin⁷ izlediği politikaları önemli bulur. Giolitti'nin liderliğindeki liberal demokratların politikası, sanayi burjuvazisi ile işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaya dayalı “kentsel blok”un oluşturulması doğrultusunda, korumacı yöntemlerle ekonominin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması ve Kuzey'in hegemonyasının kurulmasına yönelikti. Bu politika, Güney'i (*Mezzogiorno*) ülke içerisinde, ekonomik kaynaklarından yararlanılacak bir “yarı-sömürge pazarı” durumuna getiriyordu. Aydın katmanının kazanılması amacıyla kişisel kayırmacılık (örneğin, kamu yönetiminde iş verilmesi) yöntemlerinin kullanıldığı rıza politikası, aslında, Güney'in kırsal nüfusunun sergileyebileceği muhalefet girişimlerinin son derece sert polisiye önlemlerle baskı altında tutulmasını öngören zor politikasının bütünleyici bileşenydi. Güneyli nüfusa önderlik edebilecek potansiyel liderlik kadrolarına devlet aygıtının yönetim mekanizmalarında yer verilmesi taktiğinin amacı bağımlı sınıf ve katmanları liderlikten yoksun bırakmaktı. Kendi liderliğini oluşturamayan bu toplumsal kesimlerin muhalefeti, pozitif bir siyasal biçime ulaşamadığı için anarşik hareketlerin ötesine geçemiyordu (1971: 94).

V. Bağımlı Sınıflar ve Yeni Aydınlar

Bağımlı sınıfların, egemen sınıf tarafından yürütülen hegemonya süreçlerinin etkililiğine bağlı olarak, kültürel ve siyasal alanlarda örgütsel dolayimler olmaksızın kendi başlarına ideolojik kuşatma koşullarından kurtulmaları olanaklı değildir. Bu durumun ortaya çıkardığı siyasal-kültürel gelişmemişlik biçimlerinin açığa çıktığı nokta, ideoloji düzeyinde bütünsel dünya görüşlerinin oluşamaması olgusunda aranmalıdır. Bu kesimleri çözümlenmek amacıyla bir inceleme ölçütü aranacaksa, kültürel alanda kitlelerin kendiliğinden felsefesi olarak çelişkili ideolojik öğelerin eklemlenmesinden oluşan, çoğu zaman irrasyonel, folklorik, bilim dışı vb. yönleri de bulunan “ortak duyu” alanına başvurmak gerekecektir. Ortak duyu, aydınlarla bağımlı sınıflar arasındaki ilişkilerin doğasının açıklığa kavuşturulması ve izlenecek karşıt-hegemonya stratejisinin genel yöneliminin biçimlendirilmesi bakımından önemlidir.

⁷ Başbakanlığını Giovanni Giolitti'nin yaptığı 1892-93, 1906-09, 1911-14 ve 1920-21 hükümetleri.

Kitlelerin bilinç biçimlerindeki çelişkili ve karmaşık ideolojik öğelerin eklemleme tarzı, genellikle geçmiş toplumsal-kültürel birikimlerin tarihsel yapılanması üzerinde varlık kazanır. Bağımlı sınıfların ve sınıf kesimlerinin ideolojik-politik bilinç biçimlerinde sıkça rastlanan ve edilgin bir tutumun dışavurumunu oluşturan bakış açılarının sonucu, eleştirel olmayan bir kendiliğindenlik durumudur. Belirli koşullar altında, bu kesimlerin mevcut ilişkiler örüntüsüne yönelik bir muhalefet tutumu geliştirmesi durumunda bile, genel tepkinin bütünsel bir yaratıcılıktan yoksun bir kısımlikle sonuçlanma olasılığı hiç de düşük değildir. Gramsci'nin, kendiliğinden tepkinin tarihsel bir diyalektik hareket içinde uzun erimli bir değişimin sağlam dayanaklarını oluşturacak tarzda dönüştürülemezliğini açıklamakta başvurduğu parametreler arasında bağımlı sınıfların aydınlarla ilişkisi bulunur. Bu kesimlerin kendi sınıfsal iradelerini ekonomik-korporatif uğraktan uzaklaşarak siyasal-hegemonik düzeye yansıtmaktaki başarısızlıkları, aydın kuramının terimleriyle ifade edildiğinde, tutarlı bir dünya görüşünün oluşturulmasındaki rolleriyle, sınıfın siyasal olgunlaşmasına katkıda bulunacak aydın katmanlarının yokluğuna ya da bunların oluşturulmasındaki eksikliklere bağlanarak açıklanır. Bu kesimlerin aydınlarla ilişkilerinde karşılaşılan sorunlar, son kertede, entelektüel süreçlerle sınıfsal varoluş arasında organik ve diyalektik bir bağlantının kurulamamış olmasıyla yakından ilintilidir.

Tarihsel-diyalektik nitelikli organik bağlantı, kitlelerle aydınların oluşturacakları yeni yapılanmanın geleceğini, hegemonik bir düzenin kurulması doğrultusunda biçimlendirecektir. Gramsci'nin bağımlı sınıfların aydın katmanlarına yönelik olarak düşündüğü tarihsel rol, kendi zamanında oldukça rağbet bulan elitist modellerin öngördüğünden çok farklı bir bağlamda anlam kazanır. Gramsci, kitle-aydın ilişkisindeki tek yanlı ve mekanik yönlendirme biçimlerini yeniden üreten yaklaşımlar karşısında eleştirel bir sorgulama geliştirirken önünde İtalyan tarihinin temel aktörlerinden olan Roma Katolik Kilisesi'nin öğretici deneyimi bulunmaktaydı. Kilise'nin teolojik alanda ideolojik türdeşliğin korunması ve olası bir bölünmenin mutlaka engellenmesi kaygısıyla, yönetimi altındaki entelektüel katmanın sıradan kitleden ayrılması olasılığına karşı özel bir duyarlılık geliştirmişti. Gramsci'ye göre, Kilise'nin biri "aydınlar" diğeri "basit ruhlar" için geçerli olan iki ayrı "resmi" dinin ortaya çıkmasını önlemeye yönelik tutumu, aslında, genel bir inanç düzeyine yükselmiş bütün ideolojilerin ya da dünya görüşlerinin karşılaştığı temel bir sorunla yakından ilişkilidir. İdeoloji kavramını en geniş anlamıyla, "bireysel ya da kolektif hayatın bütün görünümünde" açığa çıkan bir dünya görüşü olarak kullanan Gramsci için, bu sorun, ideolojinin bir tutunum ve türdeşlik ögesi olarak işlev gösterdiği "bütün bir toplumsal blokun ideolojik birliğinin korunması"dır (1971: 328).

Kilise'nin ideoloji alanındaki türdeşliği yeniden üretmek amacıyla uyguladığı politika, aydınların Katolikliği ile sıradan insanların arasındaki olası farklılaşmanın önlenmesini siyasetin dolayımıyla ilişkilendirir. Gramsci, siyaset dolayımının aslında kitlelerin ortak duygusu ile aydınların üst düzeydeki felsefesi arasındaki bağlantının kurulması ve sürdürülmesi bakımından da geçerli görür. Ancak, Kilise'nin karşısındaki sorunun daha karmaşık bir boyut kazandığı nokta, inananlar kitlesindeki bölünmenin, sıradan insanları entelektüel alanda daha gelişkin bir düzeye, yani aydınların konumuna yükselterek çözülemeyeceğidir. Kilise'nin, sadece ideolojik değil aynı zamanda ekonomik gerekçelerle kendi olanaklarının ötesindeki bu çözüm yolunu benimsemesi düşünülemez. Bu durumda, uygulanması görece daha kolay olan “çözüm” yolu, çelişkinin öbür ucunda yer alan ve daha sınırlı bir katmanı oluşturan aydınlar üzerinde sert bir “disiplin” uygulanmasından geçmektedir. Böylece, aydınlar tarafından derinleştirilebilecek olan bölünme sürecinin “katastrofik ve onarılamaz” bir aşamaya ulaşması engellenebilecektir (1971: 331). Kendiliğinden rızaya dayalı ideolojik ikna yöntemleri yerine disiplin mekanizmalarını devreye sokmak, uygulanacak stratejiye politik bir nitelik kazandırmaktadır. Bu politikanın sıradan insanlar açısından anlamı, sonuçta, geleneksel edilginlik ve entelektüel az gelişmişlik durumunun sürdürülmesidir. Gramsci, İtalyan tarihinde aydınların geleneksel olarak sergiledikleri kozmopolitanizm eğiliminde de benzer bir durumun söz konusu olduğunu düşünür. Bu eğilimin aydınlar-kitleler ilişkisi bağlamındaki dışavurumu, entelektüel katmanların bu iki kategori arasında dikey bağlantıları değil, ulusal ve uluslararası düzeylerde kendi aralarında yatay bağlantıları geliştirmeye ağırlık tanıyan yaklaşımlarında açığa çıkar (ayrıca bkz. Salamini, 1976: 7).

Gramsci, eleştirdiği Katolik Kilisesi'nin aydınlar-kitleler ilişkisi konusundaki yaklaşımının “praksis felsefesi” (Marksizm) bakımından geçerli olmayacağı, hattâ onun antitezi olduğu görüşünü benimser. Ona göre, praksis felsefesi, Katolik siyasal-dinsel ideolojinin öngördüğünden farklı olarak, sıradan insanların oluşturduğu geniş kitlelerin, ortak duyu biçiminde ortaya çıkan ilkel dünya görüşlerinin etkisinden uzaklaştırılmalarını ve daha yüksek bir felsefi kavrayış düzeyine yükseltilmelerini amaçlar. Dolayısıyla, aydınlarla kitleler arasındaki yeni tarz ilişki biçimi, ideolojik birliği sağlamak amacıyla bilimsel dünya görüşünü geri plana atarak, kitlelerin geri bilinç düzeylerine inmeyi ve salt o düzeyde etkinlik göstermeyi varsayan bir bakış açısı üzerinden kurulamaz. Tam tersine, izlenecek politika bağımlı sınıfların oluşturduğu geniş kitlelerin ideolojik-politik gelişimini hedefleyen, etkinliklerini kitlelerden kopuk küçük aydın topluluklarıyla sınırlandırmayan bir entelektüel-moral blokun kurulmasına yönelik olmalıdır. Eski dünya görüşlerinin ya da ortak duyunun etkisini ortadan kaldırmayı, bir başka deyişle bunları değiştirmeyi amaçlayan her yeni kültürel hareket, öncelikle kitlelerin genel entelektüel düzeylerini yükseltmeyi ve

“amorf kitleyi” yeniden biçimlendirmeyi hedeflemelidir (1971: 332-33, 340).

Gramsci'nin kuramsal modeli, “organik kriz”in yeni bir tarihsel blokun kurulmasıyla sonuçlanacağı bir dönüşüm süreci içerisinde, bağımlı sınıfların ilerici tarzdaki ideolojik biçimlenmesini eleştirel özbilincin gelişmesine bağlamaktadır. Ancak, eleştirel özbilinç kitlelerin kendiliğinden hareketlerinin ortaya çıkaracağı bir bilinç düzeyinin dışavurumu değildir. Gramsci'nin buradaki katkısı gerçekten önemlidir: Karşıt hegemonya savaşımının değişik görünüşleri altında yeni bir ideolojik oluşumun ortaya çıkması, kitlelerle üstyapısal bilinç biçimleri arasındaki dolayım aydınlar tarafından gerçekleştirildiği ölçüde olanaklıdır. Gramsci, bu konuda son derece açık bir bakış açısı geliştirir: “Eleştirel özbilinç, tarihsel ve siyasal olarak, bir aydınlar elitinin yaratılması anlamına gelir” (1971: 334).⁸ Ne var ki, sınıf bilincinin hegemonik biçimlerinin oluşumu kendiliğinden gerçekleşmez; sınıfın ideolojik bağımsızlığı örgütlenme yeteneğindeki başarılarla doğru orantılı olduğu ve en geniş anlamıyla örgütlenme etkinliği liderlik kadrolarının uzmanlık katkısı olmaksızın başarıya ulaşamayacağı için örgütçüler ve liderler olarak anlaşılması gereken aydınlar katmanına gereksinme duyulur. Gramsci, aydınların dolayım işlevini, bir başka açıdan teori-pratik bağlantısının kurulması olarak da değerlendirir (1971: 334).

Gramsci, kolay ve çelişkisiz olmadığını belirttiği, aydınların nicel ve nitel oluşumunu aynı zamanda aydınlarla kitleler arasındaki diyalektiğin açığa çıktığı bir gelişim süreci olarak yorumlar. Aydınlar katmanının gelişim sürecindeki her ilerleme, bir bütün olarak ele alınması gereken tarihsel sürecin koşullarına uygun bir biçimde “sıradan” insanların oluşturduğu kitlelerde de yeni gelişme aşamalarına, üstyapısal alanda ideolojik-kültürel ilerlemeye yol açar. Kitlelerin gelişimi de, diyalektik bir biçimde, etkisini aydın katmanlarının daha geniş kesimlerine yansıtır. Bununla birlikte, bu süreç kuramsal soyutlama işlemi sırasında kolaylıkla ortaya çıkabilecek bir otomatizm yaklaşımının öngöreceği türden bir kesintisizlik niteliğini sergilemek zorunda değildir. Gramsci, bu nedenle, kitlelerle aydınlar (ya da, bir kesimi) arasındaki ilişkilerde boşlukların ortaya çıkabileceği konjonktürlere işaret eder (1971: 334-35).

Gramsci, karşıt hegemonya savaşımı bakımından olağanüstü bir önem verdiği praksis felsefesinin bağımlı sınıfların yönetici katmanını oluşturmak üzere kendi aydınlarını yaratması sorunu üzerinde ısrarla durur. Bir yandan egemen sınıfın ideolojik üstünlüğünün yarattığı koşullandırma etkisinden kurtulma yeteneğini gösterecek bağımsız bir aydınlar kategorisinin

⁸ Buradaki “elit” terimi, *Defteler*'in editörlerinin haklı uyarısında belirtildiği gibi, Vilfredo Pareto'nun izleyicileri arasında yaygın bir biçimde görülen ve kitleleri aşağı bir konumda sunan “elitist” yaklaşımlardan farklı olarak, sınıfın ideolojik-politik alandaki temsilcilerini (başka bir deyişle, “devrimci öncü”yü) niteler (1971: 334, dipnot 18). Gramsci'nin kitlelerle aydınlar arasındaki karşılıklı ve diyalektik ilişkiler bağlamında, kitlelerin entelektüel düzeylerinin yükseltilmesini vurgulayan yaklaşımı elitist bir sorunsal içerisinde değerlendirilemez.

oluşturulması, öbür yandan bağımlı sınıfların oluşturduğu halk kitlelerinin kültürel eğitiminin sağlanması görevleri ideolojik alanda savaşımı zorunlu kılmaktadır (1971: 392). İşçi sınıfının organik aydınlarının yaratılması süreci, burjuvazinin organik aydınlarının oluşumu sürecine kıyasla nitel olarak radikal bir nitelik dönüşümünün ortaya çıkmasını sağlamak üzere biçimlendirilmelidir: Yeni organik aydınlar, eski organik aydınlardan farklı olarak, üretim dünyasındaki konumlarıyla kurdukları ilişkiler bakımından yeni bir entelektüel yapılanmanın egemenlik kazanmasını göz önünde bulundurmalıdır.

Gramsci, işçi sınıfının organik aydınlarının karşıt sınıfın organik aydınlardan farklılığını, bütün insanlarda belirli bir düzeyde bulunan entelektüel yeteneğin “eleştirel” bir biçimde geliştirilmesi gerekliliğine bağlar. Buna göre, kassal-sinirsel yeteneklere, beyinsel-zihinsel etkinlikler karşısında özel bir denge durumunun ortaya çıkmasını gözetecek bir biçimde, yeni dünya görüşünün oluşumunda belirleyici bir rol oynamasını sağlayacak bir önem atfedilmelidir. Gramsci’nin kassal-zihinsel emeğe yeniden değer kazandırmasının nedeni, bu emek türünün genel bir etkinlik ögesi olarak toplumsal ve fiziksel dünyanın biçimlendirilmesinde son derece önemli olduğunu düşünmesidir. Böylece, geleneksel aydın tasarımı karşısında Gramsci’nin önerdiği aydının özellikleri belirginleşmeye başlamaktadır. Kassal ve zihinsel emek türleri arasındaki yeni dengeye göre nitelikleri belirlenecek olan yeni aydının oluşumu, sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı teknik eğitim temeli üzerinde gerçekleşecektir. Ne var ki, teknik eğitimin kendisi de, kafa ile kol emeği arasındaki kesin ayrımın etkili olduğu eski işbölümü sürecindeki dönüşüme koşut olarak değişim sergileyecektir. Gramsci, “teknik olarak çalışma”dan “bilim olarak tekniğe” ve buna bağlı olarak, yokluğunda yöneticiliğin değil yalnızca uzmanlığın söz konusu olabileceğini düşündüğü hümanist tarih anlayışına doğru bir ilerlemenin olanaklı olduğunu düşünür. Dolayısıyla, yeni aydın, kendi varoluş biçimini salt entelektüel yeteneklerin ön planda bulunduğu ve gerçek yaşamın dışsal ifadesiyle sınırlı bir belagat ölçütüne göre belirlemeyecek; gerçek yaşam süreçlerinde pratik olarak bulunacak, yeni tarihsel blokun oluşturulmasında örgütleyicilik ve kuruculuk işlevlerini üsleneyecektir (1971: 9-10).

Gramsci’nin aydın kuramının en dikkat çekici yönlerinden biri, özellikle bağımlı sınıfların yeni aydın kategorilerinin oluşumunda, “kolektif aydın” olarak etkinlik gösteren siyasal partinin oynadığı role ilişkin saptamalarında açığa çıkan yaklaşım tarzıdır. Gramsci, siyasal partinin yerine getirdiği işlevlerin değişik sınıflar açısından farklı boyutlara ulaşabileceği üzerinde ısrarla durur. Bağımlı sınıfların nesnel koşullarının aydın topluluklarının gelişimi bakımından yeterli olanakları içermemesi nedeniyle, organik aydınların oluşum sürecinde siyasal parti başka herhangi bir örgütlenme formuyla

kıyaslanmayacak ölçüde önem kazanır. Sınıfın ekonomik-korporatist bilinç düzeyinden kathartik bir dönüşümle hegemonik-politik bir bilinç düzeyine doğru gelişim sergilemesi, edilginliğe yol açan kendiliğindenci algılama tarzlarının etkisizleştirilmesine bağlıdır. Bağımlı sınıfların organik aydınları, soyut bir demokrasi düzleminde ortaya çıkmadıkları ve uzun bir oluşum sürecinin gerekliliklerine göre ideolojik-politik bir formasyon kazandıkları için siyasal partinin kritik konumu daha da belirginleşir.

Gramsci'nin, kimi sınıflar açısından siyasal partinin bir aydın yetiştirme kurumu olduğu yolundaki önermesi (1971: 15) bu noktada son derece çarpıcıdır. Organik aydınların gelişimi salt üretim sürecindeki nesnel zorunlulukların türevi olarak anlaşılıyorsa, siyaset ve felsefe alanlarındaki yeniden biçimlendirici etkinliklere gerek kalmazdı. Bağımlı sınıfların kültürel ve düşünsel az gelişmişlik durumlarına yol açan yapısal kısıtlamalar, yeni organik aydınların salt üretim sürecindeki sınıfsal konumlanma tarzına göre kendiliğindenci bir biçimde neden gelişemeyeceğinin nesnel gerçeklik alanındaki yanıtını oluşturur. Gramsci siyasal partinin bu konudaki işlevini o kadar önemli bulur ki, organik aydınların gelişimiyle ilgili olarak, siyasal ve felsefi bir oluşum sürecinin öngörülmediği hiçbir yöntemi olarak dahilinde görmez.

Siyasal partinin konum ve işlevi, daha genel bir tartışma çerçevesinde, egemen sınıf için yerine getirdiği işlevler bağlamında devletin konum ve işleviyle kıyaslanarak ele alınır. Siyasal parti, *bütün* sınıflar için, devletin daha kapsamlı bir biçimde politik toplumda yerine getirdiğine benzer bir işlevi sivil toplumda üstlenen özel bir mekanizma olarak anlamlandırılır: Siyasal parti, organik aydınların geleneksel aydınlarla kaynaştırılmasını (ya da, eklemlenmesini) sağlar. Bu işlev, partinin temel işleviyle, yani ekonomik ilişkiler alanında ortaya çıkan sınıfların içsel bileşenlerine, gerek sivil toplumda gerek politik toplumda “siyasal aydınlar” olarak liderlik ve örgütleyicilik yeteneği kazandırma işleviyle yakından ilişkilidir (1971: 15-16). Sınıfın kendi organik aydınlarını oluşturmaktaki tarihsel yeteneği ile geleneksel aydınların asimilasyonundaki başarı arasında doğru orantı vardır.

Gramsci'nin kuramsal modelinde, siyasal partinin geleneksel aydınlarla ilgili işlevi, sınıflarla devlet arasındaki ilişkilerin niteliğine bağlı olarak farklı biçimlerde açığa çıkar. Devlet, Sassoon'un haklı olarak işaret ettiği gibi (1987: 148), ekonomi ve politika alanlarındaki egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket ederek, organik aydınlarla geleneksel aydınların kaynaştırılması görevini üstlenir. Ne var ki, devletin bu işlevinden yararlanamayacak durumdaki sınıflar açısından, sorun daha karmaşık ve derin bir görünüme bürünür. Sınıflar arasındaki eşitsiz gelişim olgusunun açık bir biçimde cisimleştiği bu sorunda, bağımlı sınıfların karşıt hegemonya süreçlerindeki seçenekleri söz

konusu görevin ancak sivil toplumda yerine getirilmesinden ibarettir. Egemen sınıf geleneksel aydınlarla ilgili amacına ulaşmak için hem sivil toplumda hem de politik toplumda etkinlik gösterebilirken, daha sınırlı bir biçimde sivil toplumda hareket etmek durumunda kalan bağımlı sınıfların başvurabileceği en önemli araç, Gramsci'nin "modern prens" olarak adlandırdığı siyasal partidir. Bağımlı sınıflar, ancak siyasal partiye dayalı olarak oluşumlarını sağlayacakları aydın toplulukları aracılığıyla karşıt hegemonya sürecinin gelişmesini güvence altına alabileceklerdir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Gramsci'nin aydınlar konusundaki çözümlemesinin ayırıcı özelliği entelektüel etkinliğin doğasını çağdaş toplumun genel karmaşık yapılanmasını dikkate alarak açıklamaya yönelmesidir. Nesnel gerçekliğin somut görünümünü göz ardı eden bir çözümleme girişimi, kuramsal modelle pratik varoluş biçimleri arasındaki ilişkileri şematik bir tarzda kurgulayacaktır. Gramsci, somut ülke deneyimleri bağlamında değişik aydın kategorilerinin tarihsel oluşum süreçlerinde ortaya çıkan özgüllükleri kendi yaklaşımı bakımından önemli bulur. Bu nedenle, aydınlaraya yönelik değerlendirmeleri birincisi bütün toplumsal yapılanmalara uygulanabilecek türden bir soyutlama işleminin ürünü olan bir genel kuram, ikincisi tarihsel formasyonların sergiledikleri farklılıklar üzerinde yoğunlaşan somut çözümleme olmak üzere iki düzeyde yer alır. Kuramsal modelin öngördüğü kavramsal matris (organik-geleneksel, yapı-üstyapı, sivil toplum-devlet, tarihsel blok, hegemonya, egemenlik vb.) analitik düzeyde yeniden üretilirken, toplumsal yapıdaki karmaşık ilişkiler bütünlüğü epistemolojik bir referans çerçevesi olarak oluşturulmuştur. Entelektüel etkinliğin içsel doğasını biricik tanımlama ölçütü olmaktan uzaklaştırarak, aydınlarla ilgili kuramsal çalışmaları daha başlangıçta zor bir alana sokan ("aydın kimdir?" sorusunun yanıtının arandığı) klasik tanımlama sorununu, karşılığını geleneksel aydın tasarımında bulan biçimselci yaklaşımların dışında konumlandırması Gramsci'nin önemli bir katkısı olarak kabul edilmelidir.

Kaynakça

- Adamson, Walter L. (1983). *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory* (Berkeley: University of California Press).
- Bellamy, Richard (1997). "The Intellectual as Social Critic: Antonio Gramsci and Michael Walzer," *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, ed. Jeremy Jennings ve Anthony Kemp-Welch (Londra ve New York: Routledge): 25-44.
- Bellamy, Richard and Darrow Schecter (1993). *Gramsci and the Italian State* (Manchester ve New York: Manchester University Press).
- Boggs, Carl (1979-1980). "Marxism and the Role of Intellectuals," *New Political Science* (no. 2/3, Fall-Winter): 7-23.
- Boggs, Carl (1984). *The Two Revolutions: Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism* (Boston, MA: South End Press).
- Buci-Glucksmann, Christine (1980). *Gramsci and the State*, çev. David Fernbach (Londra: Lawrence and Wishart).
- Carnoy, Martin (2001). "Gramsci ve Devlet," çev. Mehmet Yetiş, *Praksis* (no. 3, Yaz): 252-77.
- Femia, Joseph V. (1987). *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford: Clarendon).
- Gramsci, Antonio (1971). *Selections from Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence and Wishart).
- Gramsci, Antonio (1978). *Selections from Political Writings (1920-1926)*, ed. ve çev. Quintin Hoare (Londra: Lawrence and Wishart).
- Gramsci, Antonio (1994). *Letters from Prison*, vol. 1, ed. Frank Rosengarten, çev. Raymond Rosenthal (New York: Columbia University Press).
- Gramsci, Antonio (1995). *Further Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Derek Boothman, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Karabel, Jerome (1976). "Revolutionary Contradictions: Antonio Gramsci and the Problem of Intellectuals," *Politics and Society* (vol. 6, no. 2): 123-72.
- Mannheim, Karl (1940). *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, çev. L. Wirth ve E. Shils (Londra: Kegan Paul).
- Martin, James (1998). *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction* (Londra: Macmillan Press).
- Portelli, Hugues (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer (Ankara: Savaş Yayınları).
- Ransome, Paul (1992). *Antonio Gramsci: A New Introduction* (Londra: Harvester Wheatsheaf).
- Salamini, Leonardo (1976). "Towards a Sociology of Intellectuals: A Structural Analysis of Gramsci's Marxist Theory," *Sociological Analysis and Theory* (vol. 6, no. 1): 1-35.

Salinari, Carlo ve Mario Spinella (ed.) (1972). *Il Pensiero di Gramsci* (Roma: Editori Riuniti).

Sassoon, Anne Showstack (1987). *Gramsci's Politics* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Vacca, Giuseppe (1982). "Intellectuals and the Marxist Theory of the State," *Approaches to Gramsci*, ed. Anne Showstack Sassoon (Londra: Writers and Readers): 37-69.

Wright, Erik Olin (1979). "Intellectuals and the Class Structure of Capitalist Society," *Between Labor and Capital*, ed. Pat Walker (Boston: South End Press): 191-211.